

KUR'ÂN'DA İNANÇ ESASLARININ AKLÎ YÖNTEMLE TEMELLENDİRİLMESİ

-The Basis Of Principal Belief In Koran With Rationally Process –

Dr. Hülya TERZİOĞLU

Abstract: *The purpose of this article is to present to the reader the metaphysical elements, meaning those which are beyond sensory perception, of the principles of faith in the Qur'an. Initially, the importance given by the Qur'an to man's mind and his reasoning ability is explained. After which an evaluation of the metaphysical elements of the principles of faith is made. Later on, the examples in the Qur'an for principles of faith, such as faith in God, the prophets and the hereafter, which are commonly defined as the 'three principles' (al-usul al-salasih), are analyzed and the idea of the absolute unknown is evaluated in a new way. Finally, it is explained that concerning principles of faith, man should reach for the unknown (gayb) in light of the known (shahadah); and it is emphasized that only this kind of belief can give guidance to man's life.*

Key Words: *Faith, reason, gayb (unknown), shahadah (known), al-usul al-salasih, three principles*

GİRİŞ

İnsanoğlunun deney ve gözlemlerle, akıl yürütmelerle, önsezi ve sezgi ile ve nihayet iman ve inancın yolunu tutmak suretiyle anlamlandırdığı düşünce dünyasının tartışılmaz konuları yaratıcı, alem ve insan gerçeğidir. Yatay anlam alanı diyebileceğimiz fizikî düzlemin yapısı, işlerliği ve düzeni konu olduğunda deney ve gözlem yolu seçilirken dikey anlam alanı diyebileceğimiz fizik ötesi için onun gaybî yapısına uygun olarak önsezi, sezgi ve inancın rehberliğine müracat edildiği bilinmektedir. Ancak anlam alanının öznesi insana bu mesailerde aklının duygularından, duygularının inançlarından kesin çizgilerle ayrılarak kılavuzluk yaptığını söylemek en azından mutlak ve ideal bir yorum değildir. Tanrı tanımaz bilimsel yaklaşımları paranteze alırsak, hangi bilim adamı evreni mikro plandan makro plana incelerken inanç ve duygu alt yapısından tamamen koptuğunu iddia edebilir? Ya da insanın fizikî ve psikolojik yapısının karmaşasına yoğunlaşmış bir araştırmacının ondaki insicamın dehşetini yalnızca kuru birer bilimsel teoriye bağlamak suretiyle tatmin olduğu söylenebilir mi? Mesele yaratıcı kudret-insan ilişkisi çerçevesinde yer alıyorsa bilhassa bu alan insanın bütün özellikleri, kabiliyetleri ve donanımlarıyla etkinleştiği ve Kur'ân'ın ifadesiyle akleden bir kalbin sahibi olarak kendini gösterdiği bir alandır. Zira insan Yaratıcısını

düşünürken yarattıklarına yoğunlaşmakta, yarattıklarını düşünürken yaratıcısına yönelmektedir. Yani aklını duygularıyla, duygularını aklıyla besleyerek gaybın bilinmezliğine kapı aralamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm her akıl ve kültür seviyesine rasyonel ve normatif olduğu kadar duygusal bir üslupla seslenmiştir. O, milâdi VII. yüzyıldan başlayıp kıyamete kadar devam edecek bir insanlık bildirgesiyle temel İslam inançlarını adeta bir manifestoya dönüştürmüştür. Üslubunda yumuşak ancak ilkelerinde katı yapısıyla ona tâbi olanlarda ihlâs, karşısızın olanlarda merak uyandırmıştır. Çalışmamızın ana temasını Kur'ân-ı Kerîm'in İslam inançlarını anlatırken verdiği örnekler ve bunların altında yatan mantığı anlama gayreti olarak belirledik. Öncelikle ilâhî beyanda insanın aklına ve düşünce gücüne atfedilen değer üzerinde duracağız. Ardından imana konu olan kavramların gaybî yapısını inceleyerek Kur'ân'ın bu esasları insanın düşünce ve bilgi dünyasına yaklaştırmak için kullandığı aklî delilleri örneklendireceğiz.

Kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve gereğiyle amel¹ şeklinde tarif edilen kâmil iman olgusunun ilk şartı şüphesiz Allah'a inanmaktır. Daha çok Osmanlı kültür dünyasında kullanılan "âmentü" tabirinin içeriğinde geçen, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine-kader- iman etmek de temelde Allah'a imanın birer gereği olarak anlaşılmalıdır. Cibril hadisi olarak bilinen hadisin içerdiği altı iman esası akâid- kelâm kitaplarında üç temel esasa indirgenmiştir: Allah'a, peygamberlerine ve âhirete iman (usûl-i selâse). Konuyu bu üç esasın ilâhî kelâmda nasıl anlatıldığı ve örneklendirildiği üzerine yoğunlaştırırken özellikle kullanılan aklî-zihnî yönetime dikkat çekeceğiz.

A.KUR'ÂN-I KERÎM AÇISINDAN İNSAN AKLININ DEĞERİ

Akl kelimesi sözlükte "bağlamak, tutmak, engellemek" gibi anlamlara gelmektedir.² İnsan, aklı sayesinde bildiklerini birbirine bağlayıp yeni bilgilere ulaşmakta, bildiklerini toplayıp hıfzedebilmekte ve tehlikelere karşı tedbirler üretmek onları engelleyebilmektedir. Şu halde "âkil" görüş ve düşünce gücü olan, işini bilen ve sağlam yapan, nefisini ve bedenini tehlikelere karşı koruyabilen kişi demektir.

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin hemen hemen onda birine yakın kısmında aklın çeşitli kullanım ve fonksiyonlarını gösteren kavramlar bulunmaktadır. Taakkul (akletme), tedebbür, tefekkür, tezekkür, nazar, idrak ve ibret bunlardan ilk akla

¹ Âcurrî, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin el-Bağdâdî, *Kitâbü 'ş-şerîa*, (nşr. Muhammed b. Hasan İsmail), Beyrut, 1995, s. 102.

² İbn Manzûr, Muhammed b. Mükkerrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ts., "akl" md; Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, Kahire, 1970, s.511.

gelenlerdir.³ Kur'ân'da isim-mastar şeklinde değil de fiil kalıplarıyla fonksiyonel içerikte kullanılan bu kavramlar akla sahip olmaktan ziyade onu kullanmanın kıymetine işaret etmektedir. Akılla ilgili âyetlerin Mekkî ve Medenî sûrelere dağılımı neredeyse birbirine eşittir. Mekke'de işin başında imana davette aklını kullanması istenen toplulukların iman ettikten sonra Medine'de aklın kılavuzluğunda bu imanı hayata geçirmeleri istenmiştir.

Kur'ân'a göre insanın hidayete ermesi ve doğru yolu bulması aklını kullanmasıyla ilgilidir. “(Cehenneme atılanlar) şayet (peygambere) kulak vermiş ve aklımızı kullanmış olsaydık şu çılgın alevli cehennemlikler içinde bulunmazdık, derler.”⁴ Cenâb-ı Hakk'ın bunca canlı içinde insana değer verip onu peygamberlerin tebliğlerine muhatap kılmasının sebeplerinden bazıları şunlardır:

a) İnsanın yaratılışı: İnsan en güzel şekilde yaratılmış, kendisine güzel bir biçim ve suret verilmiştir. Yaratıcı ona bizzat ruhundan üfleyerek varlık düzlemine çıkarmış, sonra da algı, öğrenme ve hissetmenin en temel gerekleri olan gözler, kulaklar ve gönüller bahşetmiştir.⁵

b) Allah'tan gelen bilgilerle donatılması: “Adem'e isimlerin öğretilmesi” şeklinde ifade edilerek başlanan bu süreç aslında insana aklın temel(apriorik) ilkelerinin bildirilmesi ve evrende yaşamak adına gerekli bilgilerin takdimi demektir. Daha sonra insana kalemle yazmayı ve bildiklerini kayıt altına almayı öğreten Allah ona bilmediklerini de öğrettiğini ifade etmektedir. İnsan düşüncelerini açıklama özelliğine sahip kılınmıştır. Öğüt alması için gözlerini aydınlatan nur, ilim ve hikmet verilmesi ve Kur'ân'la şereflendirilmesi bu ilahî bilgilendirmeyi ikmal etmiştir.⁶

c) Özgür irade sahibi kılması: İnsan aklının tüm fonksiyonları için özgür irade olmazsa olmazdır. Ancak tercihlerinde bağımsız bir insan, aklını sağlıklı bir şekilde kullanabilir. Özgür irade sorumluluğun da ön şartıdır. Ceza ve mükâfatla sonuçlanacak bütün eylemler için bu ön şart devrede olmalıdır. Bu yüzdendir ki insana doğru yol gösterilmiş, ancak yol ayrımında kendi seçim ve eylemleriyle baş

³ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, (trc. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner), İstanbul, 1983, I, s. 310.

⁴ el-Mülk 67/ 10.

⁵ el-Hicr 15/29; es-Secde 32/9; Sâd 38/72; et-Tîn 95/4.

⁶ el-Bakara 2/2,31; Âl-i İmran 3/3-4; en-Nisâ 4/174; el-Mâide 5/46; en-Neml 27/2; Lokman 31/3; er-Rahman 55/7; el-Alak 96/4-5.

başa bırakılmıştır. Zira bu üstün özelliğin bedeli ya ilâhî rıza ile aziz olmak, ya da ilâhî azapla zelil olmaktır.⁷

d) Kâinata bir ölçü ve denge konulması ve her şeyin insanın hizmetine sunulması: İnsana verilen değer sebebiyledir ki kâinat, tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir nizamla onun istifadesine sunulmuştur. Yerde ve gökte ne varsa bir ölçüyle yaratılmıştır. Öyle ki bu ahenk ve düzen hem kendi içinde taşıdığı sebep-sonuç ilişkisiyle, hem de estetik değer taşımasıyla başlı başına bir güzelliştir. İnsan kâinattan istifade etmenin yanı sıra söz konusu ahenk ve ölçü sayesinde ilim yapabilmektedir. Adeta kâinat insan aklı için en önemli araştırma alanı olarak tanzim edilmiştir. Zerreden küreye kadar kâinattaki estetik değer her türlü sanat dalı alanında insan için ilham kaynağı olmuştur.⁸

e) Halife tayin edilmesi ve ilâhî emaneti üstlenmesi: “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik, fakat onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Nihayet bu emaneti insan yüklendi...”⁹ İstilahta, emanet için birçok mânalar verilmiştir. Bunlar içerisinde en meşhur olanları şunlardır:

Dini tekliflerin tamamı, farzlar, İslam’ın emirleri, insana ihsan edilen her nimet, akıl, yeryüzüne halife olma kabiliyeti.¹⁰ Bu zor göreve talip olan insan çeşitli âyetlerde yeryüzünün varisi, yeryüzünün hakimi sıfatlarıyla anılmıştır. Yeryüzünde hak ve adaletin inşası ile her türlü kötülüğün giderilmesi görevi ona verilmiştir. Nebevî hakikatlerle desteklendikten sonra ise insanlığın iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet olma vasfını kazanmıştır.¹¹

Kur’ân-ı Kerîm’in insana yüklediği anlam yukarıda anlatmaya çalıştığımız başlıklarla sınırlı değildir. Her şeyden önce o, ilâhî buyruğun muhatabıdır. İnsana verilen bu üstün yetenek, yani akıl kavramı modern dünyanın anladığının aksine mahiyetini kavramadan ve ona nüfuz etmeden fikirlerle sürekli oynayan şeytanca bir

⁷ el-Bakara 2/225,256; en-Nisa 4/111; el-En’âm 6/70,120,164; el-Enfâl 8/51; ez-Zümer 39/41; el-İnsan 76/2-3; el-Beled 90/8-10.

⁸ er-Ra’d 13/2; İbrahim 14/34; en-Nahl 16/14; el-Enbiya 21/22; el-Hac 22/36 er-Rahman 55/2,7; el-Mülk 67/3-4; et-Tin 95/4.

⁹ El-Ahzâb 33/72.

¹⁰ Abdullah b. Ahmed b. Muhammed en-Neseffî, *Tefsîru’n-Neseffî*, Beyrut, 1989, c. III, s. 1389; Muhammed b. Ahmed el-Kelbî, *Kitâbü’t-teshîl fi ulûmi’t-tenzîl*, Beyrut, 1983, IV, 144; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, II,538; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, ts.,VI, s.3934.

¹¹ el-Bakara 2/30; Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; el-A’raf 7 /69,74,157; et-Tevbe 9/ 67,71,112; Yunus 10/14,73;el-Hac 22/41; en-Neml 27/62; el-Haşr 59/21; el-Fâtır 35/39; es-Sâd 38/26.

yetenek değildir. Akıl, hem zekâ hem de akletme melekesi olarak kullanılan ve en aziz görevi insanı Yaraticısına bağlayan Şeyi ifade eder.¹² Seyyid Hüseyn Nasr'ın isabetle ifade ettiği gibi aklın en önemli ve Őerefli görevi yaratıcısını bulmak, sonra da O'nun yüklediği halife olma vasfını taşıyabilmektir.

B.İNSAN ALGISI AÇISINDAN İMAN KONULARININ GAYBİ YAPISI

Bilindiği gibi duyuların ötesinde bulunan alana dair her Şey gayb olarak tarif edilir. İmana konu teşkil eden hususlar bu alanın içinde yer almaktadır. Her Şeyden önce konu hakkındaki bilgi onu bilen haber vermesiyle mümkündür. İlâhî bilgi yolu olan vahiyden sonra insana yine ilâhî bir nur gibi takdim edilen akıl devreye girmektedir. Aklın varlığıyla ki insan kendi varlığının idrakine varmakta, kendi dışındaki dünyayı tanımaya, onu tanzime ve ondan istifade etmeye yönelmektedir. Bunlarla da yetinmeyen idrakiyle insan nereden gelip nereye gideceği meselesine kafa yormaya başlar. İŞte bu suretle gayb âlemi onun bilinç alanındaki yerini almıştır. Allah'ı hakkıyla yüceltenlerin birinci vasıfları arasında zikredilen “gabya iman etme”¹³ keyfiyeti kişinin manevî tekâmülünün adeta ilk basamağını oluşturmaktadır. Peki nedir imanın aslî vasfı olan gayb, yani bilinmezlik alanı?

Kur'ân-ı Kerim'de Şehadet kelimesinin zıddı olarak kullanılan “gayb”, duyular ötesi âlem anlamına gelmektedir.¹⁴ Başka bir Şekilde anlatılması müşkül olduğundan ilâhî beyanda daha çok sembolik tasvir yoluyla izah edilmiştir.¹⁵ Ancak bu kavramın bütünüyle mutlak bilinmezlik ifade ettiği ve insan algısının tamamen dışında olduğu hususu genel kabul görmüş bir yaklaşım değildir. İslâm alimlerinden bazıları gaybın gizlilik ve bilinmezliğinin onun aslî unsuru olmadığını ifade etmişlerdir.¹⁶ Yani gayb adem/yokluk değil, zaman ve mekan açısından duyularla idrak olunamayan Şey demektir. Yakın dönemde yetişmiş önemli müfessirlerimizden Elmalılı ise gaybı Şu Şekilde açıklamaktadır: “Gayb, mutlak bilinmez, görölmez demek değildir. Aksine idrak edilemeyen demektir. Meselâ gelecek bugün için bilinmiyor ama, yarın bilinip görölabilir. Âhret ahvali bugün

¹² Seyyid Hüseyn Nasr, *İslam'da İdealler Gerçekler*, (çev. Ahmet Özel), İstanbul, 1985, s.24.

¹³ el-Bakara 2/3.

¹⁴ el-En'âm 6/73; et-Tevbe 9/94; er-Ra'd 13/9; el-Mü'minûn 23/92; es-Secde 32/6; ez-Zümer 39/46; el-Haşr 59/22; el-Cum'a 62/8; et-Teğâbün 64/18.

¹⁵ Muhammed Esed, *Kur'ân'da Sembolizm ve Mecaz*, Kelime Dergisi, sayı I, s. 40-43; bk. Őâtübî, *el-Muvâfakât*, (çev.Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1990, III/ 88.

¹⁶ Tehânevî, *Keşşâfu istilahâti'l-fünûn*, Calcutta, 1854'ten ofset baskı, İstanbul, 1984, II, 1540; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Kahire, 1308, XVI, 190; Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, Kahire, 1954, VIII, 522.

meçhulümüz fakat, öldükten sonra bizzat gözlerimizle görülecektir. Allah'ı bugün için göremiyoruz, fakat âhirette ru'yet haktır ve O'nu göreceğiz".¹⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de yerin ve göklerin gaybının Allah'a ait olduğu¹⁸, yerde ve göklerde, yani kâinatta Allah'tan başka hiçbir kimsenin gaybı bilemeyeceği¹⁹ vs. genel ifadeler bulunmaktadır. Bununla birlikte bazı âyetler de Allah'ın dilediği kişilere gayb hakkında bilgi verdiği ifade edilmektedir.²⁰ Naslardaki bu ifade farklılıkları sebebiyle İslâm âlimlerinin mutlak gayb, izafi gayb ayırımına gittikleri söylenebilir. Başta Allah'ın zâtı olmak üzere, ruh, kıyametin kopma zamanı, levh-i mahfuz, Musa-Hızır Kıssası ve Lokman Sûresi'nin 34. âyetinde geçen beş gayb(mugayyebât-ı hams)²¹ gayb konularının başında gelmektedir. Gaybın daha çok nassa dayanarak anlaşıldığı bu gizemli alanının dışında insan aklını düşünmeye, anlamaya ve gereğiyle teslimiyete davet eden geniş bir inanç alanı bulunmaktadır ki; son ilâhî kitabının hemen bütün sûrelerinde bu alan insanlığın idrakine sunulmuştur.

Esasen kıyametin kopma zamanı ve insanın geleceği konuları dışında Allah'ın zâtı da dahil olmak üzere hakkında yorum yapılmamış bir gayb konusu bulunmamaktadır. Şimdi bunlardan bazılarını kısa açıklamalarla temas edelim:

a) Allah'ın zâtı. Allah Teâlâ'nın âhirette görüleceğine olan inanç sebebiyle hakikati ilâhiyye mutlak gayb değildir. Bu görüşe ek olarak "gayb" isminin esmâ-i hüсна içinde yer almaması da delil gösterilmiştir.²²

b) Ruh. Kur'ân-ı Kerîm'in 20 âyetinde geçmektedir. İnsana canlılık veren öz, Cebrâil, Kur'ân ve vahiy şeklindeki anlam çeşitliliği dikkat çekicidir. Ruhun mutlak gayb olmadığı hususunda yaygın kanaat söz konusudur. Yahudilerin bir sorusu üzerine nazil olan ve "insanlara ruh hakkında çok az bilgi verildiği"²³ ile ilgili âyetteki -çok az bilgi- ifadesi ruhu mutlak gayb olmaktan çıkarmıştır. Zira mutlak gayb alanında bilginin azından veya çoğundan söz edilemez.

¹⁷ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1968, I, 174-176, VII, 5414.

¹⁸ Yûnus 10/20; Hûd 11/121; en-Nahl 16/77 vd.

¹⁹ en-Neml 27/ 65.

²⁰ Âl-i İmrân 3/49, 179; el-En'âm 6/75; Yusuf 12/21; el-Cin 72/26-27.

²¹ Lokman 31/34: "Kıyametin ilmi muhakkak ki Allah katındadır. Yağmuru O indirir. Rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne yapacağını bilmez. Hiçbir kimse hangi yerde öleceğini de bilmez. Şüphesiz Allah her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır."

²² İlyas Çelebi, *İslam İncasında Gayb Problemi*, İstanbul, 1996, s. 70.

²³ el-İsrâ 17/85.

c) Kıyametin kopma zamanı. Âyetlerde vaktinin yakın olduğundan²⁴, ansızın geleceğinden²⁵ bahsedilen kıyamet saati ile ilgili açıklamaların hepsinde “onun ilminin Allah’a ait olduğu” vurgusu vardır. Hz. Peygamber’e konuyla ilgili olarak yöneltilen sorularda gösterdiği tavır Kur’an’ı doğrular mahiyettedir. “Bu konuda sorulan sorudan daha bilgili değildir”²⁶ Kıyametin kopuş zamanının bilinmemesi insanların kulluk imtihanının bir parçası sayılmalıdır. Kıyamete imanı ve hazırlığı olanlar için onun saatinin bir önemi de yoktur. İnanmayanlar açısından ise zaten bu soru anlamlı değildir.

d) Levh-i mahfuz. Bürûc sûresinin son âyetinde geçen ve sözlük anlamı “korunmuş levha” olan levh-i mahfuz kavramı en geniş mânasıyla “Allah’ın emirlerinin kaleme alındığı, her şeyin mukadderatının belirlenip yazıldığı ve zamanı gelince icra edilmek üzere saklandığı bir alan” şeklinde anlaşılmıştır.²⁷ Kavrama “müminlerin kalbi”²⁸, “Kur’ân’ın kendisi”²⁹ gibi anlamlar verenler de olmuştur. Levh-i mahfuzun tarih içinde anlaşılma serüveni için şu aşamalar dikkat çekicidir: İlk seviyede Allah ile insan arasındaki ilişkide insanın kaderinin önceden vasıf olarak bilinmesi keyfiyetidir. İkinci seviyede Allah ile elçisi arasındaki iletişimde şeriatın aslının bulunduğu ve Kur’ân’ın istinsah edildiği levha, üçüncü aşamada ise ezeli bilgi ile varlık arasındaki ilişkide her şeyin Allah’ın bilgisinden sudûr ettiği sebepler manzumesinin adı olmuştur.³⁰

Hz. Musâ’nın, Allah katında değerli olduğu anlaşılan bilge kul(Hızır) ile arasında geçen olaylar ve Lokman sûresinin son âyetinde sıralanan beş gayb konusu ontolojik anlamda yukarıda sıraladığımız gayb konularına girmese de insan aklının algılaması açısından gayb olarak değerlendirilebilir. Şimdi de bunları ele alalım:

e) Musâ-Hızır Kıssası. Kehif sûresi’nin 60-82. âyetleri arasında anlatılan hadise insan aklının kavramakta güçlük çektiği bir kıssayı içermektedir: Musâ-Hızır kıssası. Kıssada Hızır³¹ ismi geçmiyor olsa da yaygın kanaat bu şekilde oluşmuştur.

²⁴ el-Â’râf 7/187; Lokman 31/34; el-Ahzâb 33/63; el-Fussilet 41/47.

²⁵ Yusuf 12/108; en-Nahl 16/77; Tâ-Hâ 20/15; el-Hacc 22/55.

²⁶ Buhârî, *el-Camius’sahîh*, İstanbul, 1315, “İman”, 37.

²⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, IV, s. 651.; Seyyid Şerif Cürcânî, *Târîfât*, Kahire, 1357, s. 204.

²⁸ Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, (Beyrut ts.), VI, 334.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, (Beyrut ts.), “levh” md.

³⁰ İbrahim Aslan, *Levh-i mahfuzun Delaleti Sorunu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50:1, 2009, s. 25-47.

³¹ Hızır kelimesinin menşeinin Eski Ahit’te geçen, “İşte adı Filiz olan adam; ve o durduğu yerden filizlenecek ve Rabb’in mabedini yaptıracaktır.” şeklinde ifade edilen (Zekarya, 6/12) kişi olduğu ileri sürülmüştür. Wensinck, A.J., “Hızır”, İA, MEB Yayınları, İstanbul,

Kur'ân'da "Orada (iki denizin birleştiği yer) katımızdan bir rahmet bahsettiğimiz ve kendisine ilim öğrettiğimiz bir kulumuza rastladılar"³² şeklindeki girişle bahsi geçen bilge kul ile Hz. Musâ'nın arasında geçen diyalog, çeşitli gizemler taşımaktadır. Kur'ân kıssalarının genel özelliğine uygun olarak konunun tarihî detaylarına (yer, tarih, kişiler vs.) girilmeden anlatılan olayda Hz. Musâ, Hızır'dan doğruyu bulmak için kendisine öğretilen bilgiden istifade etmek ister. Hızır ise "(iç yüzünü) kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredersin?"³³ şeklindeki çıkışıyla bir gerçeğe işaret eder. İnsan aklının kavrayamadığı bazı bilgiler vardır. Bu alana vahiyle desteklenen peygamberler de dâhildir. Kıssanın detayları konumuzu doğrudan ilgilendirmediklerinden anlatılmamıştır. Bizi ilgilendiren tarafı ise bazı bilgilerin keyfiyeti aklın sınırları dışında değilse de izaha kapalı bırakılmıştır.

f) Mugayyebat-ı hams/beş gayb. Lokman sûresinin son âyetinde sıralanan gayb konuları tefsir ve hadis kitaplarında mutlak gayb olarak telakki edilen konular arasında yer almaktadır. Âyetin meali şöyledir: "Kıyametin ilmi Allah katındadır. Yağmuru O indirir. Rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne yapacağını bilmez, hiçbir kimse hangi yerde öleceğini de bilmez. Şüphesiz Allah her şeyi bilir ve her şeyden haberdardır."³⁴ Âyette geçen beş gayb, hadislerde de çeşitli anlatımlarla aynı içerikte geçmektedir.³⁵ En'âm sûresinde (6/59) "*Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilemez. O karada ve denizde ne varsa bilir...*" ifadesinde gaybın anahtarlarının ne olduğu izah edilmezken Lokman sûresinde sıralanan gayb konularıyla bir ilişkinin kurulmadığını da görüyoruz. Beş gaybtan kıyametin saati, insanın geleceği ve nerede öleceği meselesi daha önce de değindiğimiz gibi üzerinde düşünülecek ve kafa yorulacak konular değildir. Bu hususların bilinmemesi imtihan için dünyaya gelen insan için adeta bir zorunluluktur. Ancak yağmurun ve rahimlerde olanların bilgisi hususunda tarihten bugüne çeşitli iddialar ve -bu günü esas alırsak- araştırmalar söz konusudur. Âyet-i kerîmede "yağmuru O indirir, rahimlerde olanı O bilir" ifadeleri kullanılmıştır. Bugünkü teknolojik imkanlarla yağmurun oluşum süreci, yağacağı yer ve zamanı muhtemel olarak bilmektedir. Yine aynı şekilde ana rahmindeki bebek oluşum aşamasından doğumuna kadar gözlenmektedir. Bütün bu veriler âyetin muhtevasıyla çelişmemektedir. Çünkü mutlak ve kesin bilgi her zaman ve her konuda Allah

1993, V/I, 461. Hızır ismi hadislerde ise "oturduğu kuru toprağı yeşillendiren" anlamında kullanılmıştır. Buhârî, "Enbiyâ", 29.

³² el-Kehf 18/65.

³³ el-Kehf 18/68.

³⁴ Lokman 31/34.

³⁵ Buhârî, "İstisâ", 29, "Tevhid", "İman", 37; Müslim, "İman", 7; Ahmed b. Hanbel, "el-Müsned", Kahire, 1313'ten ofset baskı, İstanbul, 1982, IV, 13.

katındadır. İnsanın bu konularda belli merhalelerden sonra elde edilen ve tüm detayları içermeyen bilgisi ile ilahi bilgi elbette karşılaştırılmaz.

Selim fitrata sahip kılınan insan yaratıcısına, O'nun davetçisi olan elçilerine, eninde sonunda ömrünün hesabını vereceği ve mutlak adaletin tecelli edeceği âhirete iman ederken Kur'an-ı Kerim'in referansları olan akıl yürütmelerden destek alacaktır. Kaldı ki Kur'an kendisini bizzat nûr,³⁶ hidayet,³⁷ beyân,³⁸ zikr³⁹ ve furkân⁴⁰ olarak tanımlamaktadır. İnsanı en mükemmel şekilde yaratan Allah, değil bir sûresi, bir âyetinin bile denginin getirilemediği,⁴¹ aşama aşama indirildiği,⁴² âyetlerini öğüt alınması için kolaylaştırdığı bir kitapla⁴³ yol göstermiştir. İnsan için dünya hayatında ve uhrevî hazırlığında Kur'an'ı anlamak açısından müşkül bir noktanın olduğunu söylemek bizzat Kur'an tarafından reddedilmektedir. İnsanın kendisi ve onu saran bütün bu evren de bu kılavuzluğun şahididir, "İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki; onun (Kur'an) gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?"⁴⁴

C.USÛL-İ SELASE'NİN TEMELLENDİRİLMESİNDE KUR'ÂN'DAKİ AKLÎ YÖNTEMLER

Kur'an-ı Kerim davetini bütün insanlara açarken imanın ilk konusu olarak Allah'ın varlığını ve birliğini gündeme getirmiştir. Eksik sıfatlardan münezzeh, kâmil sıfatlarla mücehhez Rabbimiz kendisine imanın gereğini hikmetli beyanlarıyla açıklamıştır. Öyle ki insan bu imanın mayasını kendinde, delillerini hem kendisinde hem de tüm evrende bulacaktır. İnsan kendini bildiklerinden soyutlayarak mücerret hakikati anlayamaz. Bu itibarla imanına konu olan varlığın işaretlerini kendinde ve kâinata aramalıdır. Kur'an-ı Kerim başta Allah'a iman konusunda, sonra peygamberlere ve âhirete imanda bu yolu göstermektedir. İmanla ulaşılabilecek hedef nefisini ve Rabbinin bilen kâmil insan ise bu yolda delilin iddiadan daha gizli ve açıklanmaya muhtaç olmaması gerekir. Bu sebeptir ki insana Kur'an'ın ifadesiyle "apaçık âyetler" sunulmuştur.

Kur'an'da Allah'ın varlığı için söz konusu edilen beyanların yanı sıra mukayeseler, örneklemeler, tanımlamalar da söz konusudur. Bütün hakikatler

³⁶ el-Mâide 5/15; el-Ârâf 7/157.

³⁷ el-Bakara 2/2.

³⁸ er-Rahmân 55/4.

³⁹ el-Hicr 15/9.

⁴⁰ Furkân 25/1-2.

⁴¹ el-En'âm 6/34; Hûd, 11/13-14.

⁴² Âl-i İmrân, 3/3-4.

⁴³ Kamer 54/ 17,32,40.

⁴⁴ el- Fussilet 41/53.

evrende, kendi nefsinde ve ilâhî beyanda insanın önüne serilmişken bu yolda insan tamamen özgür bırakılmış, cebren gerçekleşen bir kabul iman sayılmamıştır. Kelâm kitaplarında bu durum açıkça ifade edilmektedir. Meselâ imanı oluşturan “tasdik” açıklanırken vurgulanan iki unsurdan biri “cezm”, diğeri “iz’an”dır. (kesin hüküm ve kesin kabullenmedir).⁴⁵ Şu halde denilebilir ki; “İman öyle bir tasdiktir ki onda hiçbir tereddüt olmaz ve kişi iman ettiği konuda hata ve yanlışlığa düşme ihtimalini kendinde bulamaz”⁴⁶ İman olgusuna insanın aklı yetkinliğine olan güvenin müessir olduğu aşikârdır ve içinde şüphe ve istisna bulunmayan bu duruş âlemlerden müstağni olan Rabbimize layık bir imana götürmektedir. Şimdi Kur’ân-ı Kerim’de adeta nakış nakış işlenen Allah’a iman konusunun içeriğini ve aklı temellerini irdelemeye çalışalım.

1. Allah’a iman

a) Allah’ın varlığına delil gösterilen varlık, durum ve olaylar

İmanın gaybî yapısı onun konularına (mü’menün bih) ait bir özelliktir. Kur’ân-ı Kerim insanın bu dünyada zaruri bilgiye dönüştüremeyeceği bir alan için gayb âlemi, onun karşıtı olan kainat için de şehadet âlemi kavramını kullanmıştır. Rabbimiz kendi varlığının gaybî yönünü insan zihnine ve gönlüne açmak için bizzat şehadet âleminde deliller zikretmiştir. Bunlar arasında insanın kendi yaratılışı, mucizevî yapısı,⁴⁷ kendisine verilen sonsuz nimetler,⁴⁸ hayvanların yaratılış özellikleri,⁴⁹ bitkiler,⁵⁰ yerin ve göğün yaratılışı,⁵¹ güneş ve ay,⁵² yıldızlar,⁵³ dağlar,⁵⁴ denizler,⁵⁵ yeryüzündeki tabiat olayları, gece ve gündüzün meydana gelmesi,⁵⁶ rüzgârın oluşumu ve yağmurun yağması⁵⁷ örnek verilenler cümlesindedir.

⁴⁵ Sadeddîn et-Teftâzânî, *Şerhu akâidi’n-Neseft*, (nşr. Ahmed Hicâzî Sakka), Kahire 1988, s. 81; Tehânevî, *Keşşâf*, “İman” md. ; Ahmet Hamdi Aksekili, *Dînî Dersler*, İstanbul, 1339-1341,I, 9.

⁴⁶ Gazzâlî, *İlcâmü’l-avâm an ilmi’l kelâm* (nşr. Muhammed Muksim billah el-Bağdâdî), Beyrut, 1985, s.112.

⁴⁷ el-En’âm 6/98; en-Nahl 16/78; er-Rûm 30/20-21; ez-Zâriyât 51/21; et-Târik 86/5-7.

⁴⁸ el-Bakara 2/29; el-En’âm 6/141-142; İbrahim 14/32; en-Nahl 16/80.

⁴⁹ en-Nahl 16/5-8,66-69,79,80.

⁵⁰ el-En’âm 6/95,99; er-Ra’d 13/4; el-Vâkıa 56/ 63-65; Abese 80/24-31.

⁵¹ el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/ 190; er-Rûm 30/ 22,25; Sâd 38/27; el-Câsiye 45/3.

⁵² Yunus 10/5; en-Nahl 16/12; Fussilet 41/37.

⁵³ el-En’âm 6/ 97; en-Nahl 16/16.

⁵⁴ en-Nahl 16/15; el-Mürselât 77/27.

⁵⁵ en-Nahl 16/13-14.

⁵⁶ el-En’âm 6/96; Yunus 10/6,67; el-Furkan 25/62; er-Rûm 30/ 23; Fâtır 35/13.

⁵⁷ el-Â’râf 7/57;el-Furkan 25/ 48-49; en-Neml 27/63; Kâf 50/90.

Kâinata olağanüstü bir düzen ve nizam koyan Allah Teâlâ bu düzeni kendi varlığına en büyük delil saymıştır. Buna mukabil Hz. Peygamber'den hissi mucize isteyenleri de açık bir dille reddetmiştir. "Eğer okunan bir Kitapla dağlar yürütülseydi veya onunla yer parçalansaydı, yahut onunla ölüler konuşurulsaydı(o Kitap yine bu Kur'ân olacaktı)⁵⁸ Bu yaklaşım Kur'ân'ın insanı Rabbini ararken rasyonel davranmaya sevk ettiğinin açık bir göstergesidir.

Evrendeki her şeyin kendisi hatta gölgeleri bile Allah'ın kulu olarak tanımlanmış ve bu iman çemberinin dışında hiçbir şey bırakılmamıştır. "Göklerde ve yerde bulunanlar da, onların gölgeleri de sabah akşam ister istemez sadece Allah'a secde ederler."⁵⁹

Allah Teâlâ'nın varlık delilleri arasında bazı mukayeseler ve aklî izahlar dikkati çekmektedir. Meselâ evrende birden çok ilâhın olması durumunda bir düzenin kalmayacağı, her birinin yarattığını sevk ve idare edeceği ve sonuçta birinin diğerine galebe çalacağı ifade edilmektedir. Allah evlat edinmemiştir, Kur'ân'da zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilen bütün sıfatlarının birleştiği nokta O'nun birliğinin ayrı ayrı ifadesinden başka bir şey değildir.⁶⁰ Câhiliye Arapları muhatap alınarak yapılan mukayese bir başka misali oluşturmaktadır; Allah'tan başka tapılanlar, değil bu uçsuz bucaksız evreni, bir sineği bile yaratamazlar. Allah yaratmasında da, mülkünde de ortak tanımamıştır.⁶¹ Bütün canlıların rızkının Allah tarafından teminat altına alınması,⁶² insanların dillerinin ve renklerin değişik olması,⁶³ eşler arasında rahmet eliyle tesis edilen sevgi ve muhabbet, O'nun varlık delillerindedir.⁶⁴ Cenâb-ı Hak ayrıca kendi kelâmını, yani Kur'ân-ı Kerîm'i varlığına delil saymıştır. Onun denginin getirilememesi, sürekli okunduğu halde bıkkınlık vermemesi, ilâhî kelâm'ın Kur'ân'la kemâl noktasına ulaşmış bulunması hiç kimse tarafından değiştirilemeyecek bir nitelik taşıması Kur'ân'ın beyanı olduğu kadar inzalinden bu güne sosyolojik bir gerçek olarak da ortadadır.⁶⁵

b) İnanç özgürlüğü, imanın insan için oluşu

İmanın özünde mutlak tasdik ve teslimiyet vardır. Bu ulvî sonuca ulaşma yolunda insanın cehit ve gayreti, zihnî ve kalbî faaliyetleri etkin rol oynamaktadır.

⁵⁸ er-Ra'd 13/31; bk. el-İsrâ 17/90-93.

⁵⁹ er-Ra'd 13/15.

⁶⁰ bk. meselâ el-Enbiya 21/22; el-İhlâs 112/1-4

⁶¹ el-Hac 22/73.

⁶² Hûd 11/6.

⁶³ er-Rûm 30/22.

⁶⁴ er-Rûm 30/20.

⁶⁵ bk. el-En'âm 6/15; Hûd 11/14; ez-Zümer 39/23.

Günümüzün önemli psikiyatrlarından Prof. Dr. Nevzat Tarhan'ın da ifade ettiği gibi Allah yarattığı evreni araştırmamızı istemeseydi bu gelişmiş beyni bize vermezdi.⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de hidayetin Allah'tan olduğu vurgusu sıkça tekrarlanmaktadır. Son elçisine “Sen sevdiklerini hidayete erdiremezsin, sen ancak bir tebliğcisin”⁶⁷ mesajı taşıyan âyetler bunun ifadesidir. Ancak Kur'ân'da hidayete giden yolun taşlarını adeta insanın döşediğini gösteren onlarca âyet önümüzde durmaktadır. “İnkârcıların ve başka şeylere dua edenlerin durumu suya doğru ağzını açıp su bekleyenin durumuna benzer. (Halbuki ağzını ona götürmedikçe suya ulaşamaz)...”⁶⁸ Kanaatimizce âyetin ihtarı şudur: hidayet kaynağına yaklaşmayan nasipsizler bundan sorumludur.

Allah'ı inkâr yolunu seçenlerin Kur'ân'da bu tercihleri sebebiyle aldıkları sıfatlar mânîdardır. Apaçık gerçeğin üstünü örttikleri için karanlığa, kulaklarını hayra tıkadıkları için sağırlara, gözlerini elleriyle perdeledikleri için körlere, dilleriyle gerçeği söylemeyip gizledikleri için dilsizlere, akıllarını kullanmadıkları için şuursuz canlılara ve imanla ruhlarını diriltmediklerinden ölümlere benzetilmişlerdir.⁶⁹ İnkâr psikolojisinin alt yapısı bu şekilde özetlenirken içine emek karışmayan, taklide dayanan ve aklın etkinliğinden yoksun kalan bir imanın da en azından kemâlden uzak olacağına dair ihtar ve uyarılar dikkatimizi çekmektedir. Hz.İbrahim'in nübüvetinden önce Allah'ı arayış serüveni, yıldızlara, aya ve güneşe yönelerek ilâhını araması⁷⁰ ve bu ihlâslı gayretin ilâhî yardımla ödüllendirilerek Rabbîyle tanışması duygusal olduğu kadar rasyonel bir davranıştır.

Yerde gökte hiçbir şeyin bilgisinin kendisine gizli kalmadığı Rabbimiz evrenin mutlak sahibi ve hâkimidir. O, samettir, yani hiçbir şeye muhtaç olmayan, fakat her şeyin kendisine muhtaç olduğu yegâne varlıktır. Mesele O'na imana geldiğinde evrendeki bütün varlıkların severek ve isteyerek Allah Teâlâ'nın kulluğuna boyun eğdiklerini görüyoruz. İnsanın imanı ise bizzat kendisini yüceltecek ve kıymetlendirecek bir ameliyeden başka bir şey değildir. İman edenler kendileri için iman etmiştir. Bedevîlerin İslam'a girmelerini Resûlullah'ın başına kakmaları sebebiyle inen âyetler burada hatırlanabilir. “*Onlar İslam'a girdikleri için seni minnet altına sokuyorlar. De ki: Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Eğer doğru kimselerseniz bilirsiniz ki sizi imana erdirdiği için asıl Allah size lütufta*

⁶⁶ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, İstanbul, 2009, s.30.

⁶⁷ eş-Şuarâ 28/56; el-Ğâşiye 88/ 21-22.

⁶⁸ er-Ra'd 13/14.

⁶⁹ el-Enfâl 8/22; Hûd 11/15; er-Rûm 30/52-53; Fâtır 35/ 19-22; el-Mü'min 40/58.

⁷⁰ el-En'âm 6/76-79.

*bulunmuştur.*⁷¹ İmandan sonra şükredenler kendileri için şükretmiş, bu yolda cihat edenler de kendileri için cihat etmiştir, Allah âlemlerden müstağnîdir.⁷²

2. Peygamberlere iman

Kur'ân-ı Kerîm'de ikinci iman ilkesi peygamberlere imandır. İman, özünde gaybî olana yönelik kesin inanç hali olduğuna göre peygamberlere iman, temelde peygamberlik müessesesine iman demektir. Bir başka ifadeyle Cenâb-ı Hakk'ın nübüvvet müessesesi vasıtasıyla gerçekleştirdiği teşfîi hakimiyetinin vukûuna, yani hayata müdahalesine iman demektir. Gönderilen elçiler Allah'ın insanlığa bir lütfudur. Kitap ve hikmeti öğreten peygamberler bu yolla insanların her türlü manevî kirini temizlemiş ve dünya hayatında onlara yol göstermiştir.⁷³ İlâhî kelâmın Allah'a iman mevzûunda olduğu gibi peygamberlik konusunu örneklendirilirken de aynı aklî zeminde izahlar yaptığını görmekteyiz. şimdi bunları açıklamaya çalışalım:

a) Her kavme elçi gönderilmesi ve peygamberlerin birbirlerini doğrulaması

İnsanlığın bidayetinden son elçinin gönderildiği m.VII. yüzyıla kadar her kavme ihtiyaç duyulan zamanda bir elçinin gönderildiği bilinmektedir. Allah Teâlâ bunu "peygamber göndermedikçe azap edilmeyeceği"⁷⁴ ifadesiyle beyan etmiştir. İlâhî adalet gereği uyarı örneğ bir insanla yapılacak ve ne lütuf, ne de azap mesnetsiz kalmayacaktır. Kur'ân'da bahsi geçen yirmi beş peygamberin sonuncusuna "Sana önceki elçilerden anlattıklarımız da var, anlatmadıklarımız da"⁷⁵ buyurulmuştur. Bütün insanlığın bu şekilde vahiy kültürüyle sarıp sarmalanması her kavmin aklının ayrı ayrı değerlendirildiği anlamı da taşımaktadır.

Peygamberler kendi lisanlarıyla peygamberlik yapmış ancak, aynı kaynaktan beslendikleri için ortak mesajlar vermişlerdir. "(Allah) Nûh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur.(Ey Muhammed!) sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musâ'ya ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı"⁷⁶ buyurulmaktadır. Yalnız Allah'a imana davet eden elçilerin inananları da ortak özellikler göstermişlerdir. İnkârcılara karşı şiddetli, kendi aralarında şefkatli olan, alınları

⁷¹ el-Hücürât 49/17.

⁷² el-Ankebût 29/6; Lokman 31/3.

⁷³ Âl-i İmrân 3/164.

⁷⁴ el-İsrâ 17/15; eş-Şuarâ 26/208-209.

⁷⁵ Ğafir 40/78.

⁷⁶ eş-Şûrâ 42/13.

secdeli bu seçkin topluluğun Tevrat ve İncil'deki vasıflarının aynı olduğu Kur'ân'da bildirilmektedir.⁷⁷

Hız. Peygamber'in evsafından Tevrat ve İncil'de bahsedilmiştir.⁷⁸ Onun döneminde yaşayan Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının bu gerçeği bildikleri ise aşikârdır. İçlerinden bazıları için son elçinin mesajlarını duyduklarında “tanış çıktıkları gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar geldiği ve imana geldikleri”⁷⁹ ifade edilmektedir.

b) Peygamberlerin tebliğinde öne çıkan akılcı üslup ve hususlar

Peygamberler davalarına öncelikle kendileri inanmakla mükelleftir. Tebliğin ilk şartı olan bu durum âyetlerde ifade edilmektedir; “Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti...”⁸⁰ İmandan hemen sonra tebliğde titizlik ve hassasiyet istenmektedir. Meselâ “emrolunduğun gibi dosdoğru ol”⁸¹ uyarıları ile muhatap olan son elçi, ilâhî ikaz ve kontrol mekanizmasının ağır yükünü omuzlamıştır. Allah elçilerinin bütün emir ve yasaklardan bizzat sorumlu oldukları gibi küçük hatalarından dolayı doğrudan ikaz edildikleri de görülmüştür. Resûl-i ekrem'in kasıt taşımadığı halde bir âmâyı inciten davranışı sebebiyle uyarılması bu durumun örneklerinden birini teşkil eder.⁸² Bu süreçlerin sonunda tıpkı kavimleri gibi onlar da sorguya çekileceklerdir.⁸³

Tebliğde öne çıkan hususlardan biri de peygamberin tebliğe yakınardan başlaması ve yumuşak bir üslupla insanların gönüllerini kazanmasıdır.⁸⁴ Hikmet, güzel öğüt ve uygun tartışma yöntemleriyle davetin yapılması istenmiştir.⁸⁵ Hz. Musâ'ya Firavun'a giderken yumuşak üslup kullanmasının istenmesi tebliğin konusu kadar üslubun önemini de vurgulamaktadır.

Kur'ân'ın açık ifadesinde beyan edildiği gibi hidayet Allah'tandır. Bütün tebliğ süreçleri peygamberlerin görev tanımları içinde yer almakla birlikte sonuç Allah'ın iradesine bağlıdır. Bu itibarla peygamberler insanların iman bekçileri

⁷⁷ el-Feth 48/29.

⁷⁸ el-Â'râf 7/157.

⁷⁹ el-Mâide 5/83.

⁸⁰ el-Bakara 2/285.

⁸¹ Hûd 11/112; eş-Şûrâ 42/15.

⁸² Abese 80/1-4.

⁸³ el-Â'râf 7/6; ayrıca bk. el-Mâide 5/ 109.

⁸⁴ eş-Şuarâ 26/214.

⁸⁵ en-Nahl 16/ 125.

değildir.⁸⁶ Hz. Nuh'un oğlunun ve karısının ve Hz. Peygamber'in amcasının kendilerine inanmamaları bu hususta çarpıcı birer örnektir.

c) Peygamberlerin örnek olma konuları

Câhiliye dönemi Araplarının Hz. Peygamber'e itirazları biraz da onun kendileri gibi sade bir insan olması sebebiyledir. Allah elçiliğı gibi bir göreve atfedilen yanlış kutsiyet, muhataplarında onun melek türünden olma anlayışını doğurmuştur.⁸⁷ Kur'an'da bu yaklaşıma cevaben inen âyetlerde peygamberlerin yemek yemek, çarşılarda dolaşmak gibi her insanın yaptığı sıradan davranışları olduğu belirtilmiştir.⁸⁸ Kaldı ki insanlara meleklerden bir peygamber seçilecek olsa, onun yine insan suretinde gönderileceğı ifade edilerek mesele realize edilmiştir.⁸⁹

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi gaybı Allah'tan başka hiçbir varlık bilmemektedir. Buna peygamberler de dâhildir.⁹⁰ Bu sebeptir ki örneğin Hz. Peygamber için "Bu Kitab'ın sana vahyolunacağını ummuyordun..., sen bu vahyettiklerimizi daha önce bilmiyordun..."⁹¹ buyrulmaktadır. Dolayısıyla Resûlullah'ın peygamber olacağına dair nübüvvetten önce bir bilgisinin olmaması bu gayb alanının içinde tanımlanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf'un Mısır'da köleliği döneminde efendisinin karısının kendisine yönelen gayri meşrû talebi anlatılırken "eğer Rabbinin işaretini görmeseydi Yusuf da ona meylededecekti"⁹² buyrulmak suretiyle insanî yönlerinin peygamber kişiliğinden ayrı düşünölemeyeceğı belirtilmektedir. Ancak Hz. Yusuf sabrı, tahammülü ve vakarıyla ilâhî övgü ve yardıma da mazhar olmuştur. Peygamberlerin mücadelelerinden verilen bu tür örneklerle anlatılmak istenen şey, onların tüm insanî özellikleriyle birlikte üstün bir ahlaka sahip oldukları ve inananlarına mutlak örneklikleridir. Bu sebeple peygamberlere itaat Allah'a itaattir ve onların verdiği hükme razı olmak dînî bir zorunluluktur.

3. Âhirete iman

İman esaslarının sonuncusu âhirete imandır. Bir çok âyette âhirete iman Allah'a imanın hemen ardından zorunlu bir inanç ilkesi olarak gelmektedir.

⁸⁶ el-En'âm 6/35; Yûsuf 12/103; el-Ğâşiye 88/22.

⁸⁷ el-Furkan 25/7.

⁸⁸ el-Furkan 25/20.

⁸⁹ el-En'âm 6/ 9.

⁹⁰ Hûd 11/49.

⁹¹ el-Kasas 28/86; eş-Şûrâ 42/52.

⁹² Yûsuf 12/24.

Kur'ân'da müminlerin en önemli vasıfları arasında sayılan âhirete iman, insan psikolojisine nüfûzu bakımından dindarlığın da en önemli kriterlerinden biridir.

Gayb âlemi olan âhiret hayatının varlığı ile ilgili temel kaynak şüphesiz âyet ve hadislerdir. İnsan algısının dışında kalan bu alandan bahsedilirken yüce kitabımızın verdiği çarpıcı örnekler konuyu insanın idrakine yaklaştırmaktadır. Şimdi bu örneklerin bir kısmına temas edelim.

a) Âhireti anlatan âyetlerde âkli delillendirme

Âhirete iman konusunda Kur'ân'da verilen misalleri ikiye ayırmak mümkündür. Birinci grupta konuyla ilgili hissî mucizeler bulunmaktadır. İkinci grup ise Hz. Peygamber'in ümmetinin şahsında tüm insanlığa hitap eden âklî kıyaslardan oluşmaktadır. Rabbimiz âhirete iman etmemizi isterken bizi kabule yanaştıran ve nihayet imanla buluşturan pek çok misali gözler önüne sermektedir.

Hissî mucizelerin biri Hz. İbrahim'le ilgilidir. "İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? Dedi. İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim) dedi."⁹³ Ülü'l-azm peygamberlerden birinin kendini alamadığı bu delillendirme arzusu biz sıradan insanlar için de elbette söz konusudur. Sözü edilen âyetin devamında dört tane kuş yakalayıp parçalaması ve her bir parçayı farklı tepelere koyması istenmiştir. Bu mucizevî hadise neticesinde Hz. İbrahim kuşların birleşerek uçtuğuna şahit olmuştur. İkinci örnek muhtemelen Hz. Uzeyr olduğu kabul edilen kişinin yaşadığı hadisedir. Buna göre bu kişi ölümden sonra dirilmeye akıl erdiremediğinden bizzat kendisi öldürülüp yüz yıl sonra yeniden diriltiştir.⁹⁴ Üçüncü örnek Bakara sûresinde anlatılan bir topluluktur ki Allah onları toplu halde öldürmüş ve yeniden diriltmiştir.⁹⁵

Hissî mucizelerin birinci muhatapları onlara şahit olan insanlardır. Ancak mutlak mânada mucizelerin yaşanmışlığına olan imanımız sebebiyle onların delaleti bizler için de söz konusudur. Âhiret için âklî delillendirme içeren ikinci grup âyetlerde ise şu misallerin sıralandığını görüyoruz: Yoktan yaratmanın ikinci kez yaratabileceği,⁹⁶ yerleri, gökleri yani bütünüyle evreni yaratmanın insanı yeniden yaratmasının hiç de zor olmadığı,⁹⁷ kışın ölüm uykusuna yatan ağaçların baharda canlanması,⁹⁸ insanın yaratılışındaki mucizevî aşamalar,⁹⁹ Allah Teâlâ'nın ölüden

⁹³ el-Bakara 2/260.

⁹⁴ el-Bakara 2/259.

⁹⁵ el-Bakara 2/243.

⁹⁶ Meryem 19/66-67; Yâ-Sîn 36/ 77-79.

⁹⁷ Yâ-sîn 36/ 81; el-Ahkâf 46/ 33.

⁹⁸ Yâ-sîn 36/33-34.

diriyi, diriden de ölüyü çıkarması.¹⁰⁰ Bu ifadelerde tohumdan çekirdeğe, çekirdekten fidana yaşanan biyolojik serüven ve bütünüyle kâinattaki mevsimsel tazelenme, insan için ölümden sonra tekrar dirilmeye benzetilmiştir.

b) Mutlak adaletin tevzii için âhiretin gerekliliği

Gelişinde şüphe bulunmayan ve gerçekleşme vaktinin bilgisi yalnız Allah katında olan kıyamet, âhiret sürecinin başlangıcıdır. Aniden gelecek olan bu dehşetli son, insanın imtihanının da bir parçasıdır. Vaktinin gizliliği hem her an olabileceği korkusu vermekte hem de erişilemeyeceği umulan çok uzak bir zamanı ihsas ettirmektedir. İnkârcılar bu gerçeğe gözlerini kapattıklarından alaycı tavırlarıyla onu hemen isterler, iman ehli için ise tabii bir korku hali söz konusudur.¹⁰¹

Dünyada yapılan kötülükler, haksızlıklar ve her türlü zulüm için ceza makamı âhirettir. Çünkü dünya bir deneme yeridir. Bu sebeple “Allah insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı kalmazdı. Fakat onları takdir edilen bir müddete kadar ertelıyor”¹⁰² buyurulmaktadır. Âhiret süreci başladığında ise artık kişinin en yakınları da dâhil hiçbir yardımcısı yoktur. “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Ne babanın evladı, ne evladın babası namına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin...”¹⁰³ beyanı bu gerçeği ifade etmektedir. Zerre kadar hayrın ve zerre kadar şerrin hesabının görülmesini¹⁰⁴ güzel davrananlara daha güzelinin ve ziyadesinin verilmesi¹⁰⁵ takip etmektedir.

Her insanın hakkının eksiksiz verileceği ve dünyadaki bütün hesapların bir neticeye bağlanacağı bu sürecin ebedî kılınması ve sunulan nimetlerin en üst derecede bulunması sebebiyle âhiret hayatı dünya hayatından üstün sayılmıştır. Tümüyle bu Kur’ânî aydınlatmanın yanında insan psikolojisinin sahip olduğu ebediyet arzusu da içsel bir delil olarak insanı âhirete imana davet etmektedir.

SONUÇ

Evrende görünenin dışında görünmeyen bir düzenin olduğuna inanmak ve bu düzenle uyum içinde yaşamaya çalışmak dindar bir hayat algısının temelindeki mantık olarak gözükmektedir. Mümin için bu düzenin içinde imanını delillendirmek, olmazsa olmaz bir tavır olarak belirmektedir. “...Onlar göklerin ve yerin yaratılışı

⁹⁹ Hac 22/ 5.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân 3/ 27; el-En’âm 6/ 95; er-Rûm 30/ 19.

¹⁰¹ eş-Şûrâ 42/18.

¹⁰² en-Nahl 16/61.

¹⁰³ Lokman 31/33.

¹⁰⁴ ez-Zilzâl 99/7-8.

¹⁰⁵ Yunus 10/26.

---

hakkında derin derin düşünürler(ve şöyle derler):Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın, seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru.”¹⁰⁶ İşte bu âyette ifade edildiği gibi iman ehlinin delil araması, içinde bulunduğu şüphe halinin bir emaresi değil, bilakis imanındaki katiyetin bir yansımasıdır. Zira delillendirme imandan sonra gösterilen samimi gayrettir.

Yüce Kitabımızın ekseninde yaptığımız bu çalışmamızda her şeyden önce akla verilen değeri gözlemledik. Bu itibarladır ki, “âmentü” diye ona sunulan esasları kuru kuruya kabule zorlanmamıştır. Rabbimiz gayb alanını çizerken insana da geniş bir tefekkür alanı bırakmıştır. Âmentünün üç temelini oluşturan Allah’a iman, peygamberlere iman ve âhirete iman bahisleri anlatılırken bu alanlar insanın idrakine bizzat yaşadığı dünyadan, kendi nefsinden ve geçmiş ümmetlerin tecrübelerinden hareketle izah edilmiştir. Allah kendi varlığını anlatmak için yarattıklarına yönelmemizi emretmiş ve bu sebeple Peygamber’inden hissî mucize istenmesini de yadırgamıştır.

Sonuç olarak denilebilir ki akılla desteklenmeyen bir imanın yaşadığımız dünyaya metafizik bir yorum getirmesi, kişi ve toplumların hayatını yönlendirme iddiası taşıması zordur. Kur’ân da insan için verdiği örneklerle bu gerçeği ortaya koymuştur.

---

¹⁰⁶ Âl-i İmrân 3/191.